

Неллі МАКАРЕНКО,

учитель української мови і літератури

Синельниківського ліцею № 5

м. Синельникове, Дніпропетровська область, Україна,

e-mail: makarenko.nella@gmail.com

МОВНО-КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Анотація. У статті порушено проблему формування мовно-комунікативної компетентності вчителя української мови. Визначено, що мовно-комунікативна компетентність – це одна з ключових компетентностей, що забезпечує продуктивність його роботи, особливо в умовах впровадження концепції НУШ.

Зазначено, що причинами освітніх втрат є пандемія та війна, які призвели до масового впровадження у школах дистанційного навчання, яке поряд із перевагами має і свої обмеження. Визначено, що сформована на належному рівні мовно-комунікативна компетентність педагога є запорукою успішної самореалізації учнів.

Обґрунтовано, що для формування мовно-комунікативної компетентності учнів на уроках української мови доцільно використовувати інтерактивні та інформаційні технології, метод проєктів, проблемно-пошуковий метод, різноманітні завдання пошуково-дослідницького характеру.

Ключові слова: мовно-комунікативна компетентність, комунікативні навички, розвиток особистості учнів, професійна компетентність учителя, взаємодія вчителя та учнів.

LANGUAGE AND COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE TEACHER AS A FACTOR OF FORMATION SUCCESSFUL PERSONALITY OF THE STUDENT

*N.M. Makarenko, teacher of Ukrainian language and literature at
Synelnikov Lyceum No. 5*

t. Synelnikove, Dnipropetrovsk region, Ukraine

e-mail: makarenko.nella@gmail.com

Annotation. The article raises the problem of the formation of linguistic and communicative competence of a Ukrainian language teacher. It was determined that linguistic and communicative competence is one of the key competences which ensures teacher's professionalism, the productivity of his or her work, the partnership principles of interaction between all participants in the educational

process, especially in the context of the implementation of the concept of the New Ukrainian School (NUS). The article emphasizes that in the context of education reform the purpose of learning the Ukrainian language is to formate of students' communicative skills by assimilating the available and necessary amount of knowledge, mastering all types of speech activities and gaining a certain social experience.

It is noted that in recent years the level of students' knowledge of the Ukrainian language has significantly decreased in general secondary education institutions. The reasons for educational losses are the pandemic and the war, which have led to the massive introduction of distance learning in schools, which, along with its advantages, also has its disadvantages. It has been determined that teacher's linguistic and communicative competence formed at the proper level is not only an important part of his or her professional development, but also a guarantee of successful self-realization of students. In order to make a targeted impact on the formation of students' linguistic and communicative competence Ukrainian language teachers should take care of the continuous improvement of their language knowledge and speech skills.

Attention is drawn to the importance of students' skills in understanding the context, the main idea of oral and written texts and the skills of creating statements that express both knowledge and feelings and are evidence of a desire to establish interaction with the environment.

It is substantiated that for the formation of students' linguistic and communicative competence in Ukrainian language, it is necessary to use interactive and information technologies, the project method, the problem-search method, and various exploratory research tasks during the lessons.

Key words: linguistic and communicative competence, communicative skills, students' personality development, teachers' professional competence, interaction between teachers and students.

Постановка проблеми. Дослідження формування мовно-комунікативної компетентності вчителя є актуальним, оскільки вона характеризується здатністю установлювати й підтримувати необхідні контакти з учнями, певну сукупність мовних знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування. Мовно-комунікативна компетентність – це одна з ключових компетентностей, що забезпечує професійність учителя, продуктивність його роботи, партнерські засади взаємодії всіх учасників освітнього процесу, особливо в умовах впровадження концепції НУШ.

На думку вчителів, в останні п'ять років у здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти значно знизився рівень знань із української мови. Причинами освітніх втрат є пандемія та війна, які призвели до масового впровадження у школах дистанційного навчання, яке поряд із перевагами має і свої обмеження, зокрема: технічні труднощі, відсутність якісного інтернету, не сформовані у дітей навички самостійної роботи, небажання контролювати батьками виконання завдань, неможливість вчителями ретельно перевірити рівень засвоєних знань і, найголовніше, відсутність живого спілкування з однолітками та педагогами.

Посилюють важливість розгляду зазначеної проблеми виклики сучасного світу: зростання ролі молодшої людини у соціальному житті країни, необхідність розвитку вмінь комунікативно взаємодіяти в суспільстві, уміти презентувати себе, критично й творчо мислити в процесі вирішення різноманітних проблем, які висуває життя. Зазначені аспекти підвищують відповідальність учителів української мови щодо формування у здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти належного рівня комунікативних навичок, що допоможе їм встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми та успішно функціонувати в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх працях вітчизняні лінгвісти та психолінгвісти, як от: О. Горошкіна, А. Девіс, М. Канале, О. Копусь, О. Корніяк, І. Соколова, Н. Хомський, І. Хом'як, С. Яворська – велику увагу приділяють питанню сутності, змісту та структури мовно-комунікативної компетентності педагогів. Сутність поняття «комунікативна компетентність» висвітлювали вітчизняні науковці: Ф. Бацевич, М. Пентиліук, О. Максимова, М. Заброцький, В. Трохименко та ін. Разом з тим у сучасному українському суспільстві виникла необхідність переосмислити значення мовно-комунікативної компетентності через значне зниження рівня мовних знань здобувачів освіти ліцеїв та гімназій.

Мета статті – зосередити увагу на ролі вчителів української мови у формуванні мовно-комунікативної компетентності здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «комунікативна компетентність» в українській науці вивчене доволі ґрунтовно. Змістовий склад комунікативної компетентності особистості визначає завдання, виділені М. Пентиліук: ефективна передача інформації; переконання співрозмовника; спонукання співрозмовника до дії, здійснення позитивних вражень один на одного [4, с.8].

Ф. Бацевич вважає комунікативну компетентність кінцевим результатом мовного навчання, його основною метою. На думку науковця, вона є найбільш значущою компетентністю людини, поєднує в собі всі інші [1, с. 126]. Так, дійсно, тільки за умови сформованості комунікативної компетентності, людина може реалізовуватися у суспільстві.

У той же час, на думку О. Максимової, комунікативна компетентність – це «сукупність знань, умінь і навичок, які проявляються в комунікативних діях та забезпечують ефективність взаємодії з оточуючими» [5, с.59-63]. Дослідниця, аналізуючи зокрема стилі спілкування, зосереджує увагу на найбільш доцільному для педагога – демократичному, який забезпечує суб'єкт-суб'єктну взаємодію.

Для М. Заброцького та В. Трохименка комунікативна компетентність є ідейно-моральною категорією, бо вона «...регулює всю систему ставлень людини до природного і соціального світу, а також до самого себе як синтезу цих двох світів» [3, с.234-236].

О. Горошкіна, А. Нікітіна, Л. Заболоцька, І. Соколова, учені-педагоги і мовознавці, мовну компетентність визначають як сукупність лінгвістичних знань, розуміння правил аналізу і синтезу мовних одиниць, які забезпечують можливість будувати й аналізувати синтаксичні одиниці, використовувати мовну систему з метою комунікації.

Відповідно до професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти» мовно-комунікативна компетентність вчителя включає такі складові:

- здатність забезпечувати здобувачам освіти навчання державною мовою ;
- здатність забезпечувати здобувачам освіти навчання з урахуванням особливостей мовного середовища в закладі освіти мовою відповідного корінного народу або національної меншини України;
- здатність забезпечувати навчання здобувачів освіти іноземної мови та спілкуватися іноземною мовою у професійному колі (для вчителів іноземної мови);
- здатність формувати й розвивати мовно-комунікативні вміння й навички здобувачів освіти[6, с.7-8] .

В умовах реформування освіти метою вивчення української мови є формування у здобувачів освіти комунікативної компетентності шляхом засвоєння доступного й необхідного обсягу знань, опанування всіх видів мовленнєвої діяльності та набуття певного соціального досвіду.

Сьогодні перед учителем української мови і літератури постають важливі завдання:

- навчити вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами української мови;
- виховати свідоме прагнення до вивчення української мови;
- сформувати духовний світ учнів, цілісні світоглядні уявлення, загальнолюдські ціннісні орієнтири;
- розвинути мислення, пам'ять, творчі здібності, естетичні почуття, самоповагу та впевненість у собі.

Учителям української мови і літератури, які докладають чимало зусиль для формування мовно-комунікативної компетентності здобувачів освіти, у своїй діяльності необхідно керуватися принципами:

- головним є не предмет, якому навчаю, а особистість, яку формую;
- кожна людина знайде своє місце в житті, якщо навчиться всьому, що необхідно для реалізації її планів;

- кожна думка, висловлена учнем, має право на існування й варта уваги.

Для того, щоб втілити це у повсякденну педагогічну практику, вчителі повинні вирішувати такі завдання:

- формувати в учнів мотивацію щодо вивчення мови;
- забезпечити гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності;
- формувати комунікативні уміння;
- формувати потребу в самопізнанні, самореалізації, самовдосконаленні;

- виховувати свідому особистість, яка здатна до конструктивного спілкування та готова до самореалізації у самостійному житті.

Здійснюючи цілеспрямований вплив на формування в учнів комунікативної компетентності, вчитель української мови і літератури насамперед повинен дбати про те, щоб здобувачі освіти вільно володіли мовою, мовленнєвими вміннями й навичками.

Як стверджує І.П. Гудзик [4,с.12], комунікативна компетенція виявляється у здатності успішно користуватися мовою (усіма видами мовленнєвої діяльності) для пізнання, комунікації.

Тож формуючи комунікативну компетентність, вчитель повинен розвивати в учнів:

- уміння розуміти зміст, основну думку усних і письмових текстів;
- вчити створювати висловлення, які виражають і знання, і почуття і є свідченням бажання налагоджувати взаємодію з оточенням.

Сьогодні, на жаль, багато сучасних здобувачів освіти не вміють працювати з текстом, давати розгорнуті відповіді на запитання, співставляти, порівнювати, аналізувати матеріал, що, на думку вчених та вчителів-практиків, є результатом невміння працювати з інформацією.

Для формування у здобувачів освіти комунікативної компетентності, вчителі української мови у своїй практиці можуть послуговуватися такими методами продуктивного навчання, а саме:

- розвиток культури мовлення учнів: вчитель повинен навчати дітей лаконічно висловлювати свої міркування, використовувати різні мовні засоби й уникати мовних помилок під час свого мовлення;

- обговорення проблемних ситуацій: ставити перед учнями різноманітні проблемні питання, заохочувати їх до дискусій та при цьому аргументовано обстоювати свій погляд на проблему;
- формування власної думки: вчити школярів правильно аналізувати інформацію та робити власні висновки;
- можливість для безпосереднього спілкування: створювати умови для спілкування учнів між собою, організовувати різноманітні дискусії чи дебати;
- адекватне ставлення до критики: пояснювати учням, як конструктивно сприймати критику та вміти використовувати її для самовдосконалення;
- стимулювання критичного ставлення до себе: вчити учнів аналізувати власні мовні помилки й шукати шляхи їх виправлення;
- уміння освоюватися в мовному середовищі: вчити учнів використовувати різні мовні стилі залежно від ситуації спілкування, розвивати в них уміння враховувати мовленнєву поведінку особи, з якою вони ведуть розмову.

Для ефективного формування комунікативної компетентності здобувачів освіти на уроках української мови і літератури доцільно використовувати інтерактивні технології навчання. Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови активної та постійної взаємодії всіх дітей. До характерних ознак такого навчання можна віднести: переважно групова робота учнів на уроці, співпраця різних рівнів (учитель – група, учитель – учень, учень – група, учень – учень), швидкий зворотний зв'язок з вчителем, емоційна піднесеність. Інтерактивне навчання сприяє не лише формуванню комунікативних компетентностей, але й загалом розвитку компетентної особистості. Серед найбільш дієвих інтерактивних методів навчання можна назвати такі: «Займи позицію», «Мікрофон», «Мозковий штурм», робота в парах, вирішення проблемних питань, «Коло ідей», метод «ПРЕС», «Незакінчене речення», «Ажурна пилка», «3-4-всі разом», дискусія та інші.

В умовах воєнного стану та змішаного навчання інформаційні технології є важливим інструментом у формуванні комунікативної компетентності здобувачів освіти, бо через поєднання зорового й слухового сприйняття навчального матеріалу, вони розвивають вербально-логічний, наочно-дієвий, просторовий, візуальний тип мислення школярів.

Відеоконференції, мультимедійні презентації, електронні посібники, дидактичні ігри-тренажери, вебінари, синхронне звукове спілкування, дистанційні та спеціальні курси – все це сприяє формуванню мовно-комунікативної компетентності здобувачів освіти.

Використання методу проєктів на уроках української мови і літератури не тільки допомагає вчителю формувати комунікативну компетентність у здобувачів освіти, а й створює умови для їхньої творчої самореалізації, підвищує мотивацію для отримання знань, сприяє розвитку інтелектуальних здібностей, формує життєві компетентності. Для проєктної діяльності характерною є активна позиція здобувача освіти, адже саме під час проєктування він вчиться визначати мету діяльності, планувати, відкриває для себе нові знання, експериментує, обирає шляхи, ставить завдання, реалізовує свої можливості, досліджує, думає, створює, діє.

Робота над проєктами дозволяє змінити стосунки між здобувачами освіти та вчителем, підвищити самооцінку здобувача освіти.

На думку деяких науковців та методистів-практиків, проблемно-пошуковий метод є найбільш продуктивним для активного навчання в сучасній школі. Створення проблемних ситуацій на уроці не є новим прийомом, але в умовах застосування сучасних інноваційних технологій він набуває нового значення. Проблема ситуація, створена вчителем, стає певним поштовхом до мислення та джерелом для пошуку свіжих знань, посилює пізнавальну діяльність школярів і сприяє розвитку їхнього критичного мислення. Використання проблемних ситуацій дозволяє вчителю підвищити ефективність навчального процесу, покращує процес пізнання, допомагає викликати у дітей позитивне емоційне ставлення до нової теми і спонукає їх до діяльності на уроці.

Ситуативні завдання, які моделюють реальні ситуації спілкування, є важливою складовою для розвитку комунікативних умінь і навичок школярів. Їх використання на таких уроках, як: синтаксису, граматики, фонетики, правопису – дає безапелюсний позитивні результати.

Завдання пошуково-дослідницького характеру також є одним із ефективних методів розвитку комунікативних компетентностей, зокрема на уроках української мови у старших класах. Використання нестандартних видів роботи та методів, які стимулюють пізнавальну активність учнів, дає їм можливість відчувати себе не лише учасниками навчального процесу, а й його творцями. В процесі формування мовно-комунікативної компетентності вчителям української мови не обійтися без проведення нестандартних уроків та різноманітних лінгвістичних ігор. Саме ці форми роботи допомагають учням знаходити спільну мову з однолітками та взаємодіяти з різними людьми.

Висновки. Комунікативна компетентність – це досить важлива навичка для успішного життя в сучасному світі, адже це знання та розуміння того, як правильно комунікувати з людьми та бути для них зрозумілим. Сьогодні викладачі української мови часто стикаються з викликами та проблемами,

пов'язаними з навчанням мовно-мовленнєвої компетентності своїх учнів. На це є декілька основних причин і перш за все це пов'язано з переходом навчання в онлайн формат, недостатньою мотивованістю учнів у навчанні, а також з тим, що не всі вчителі приділяють цьому питанню належної уваги. Для того, щоб успішно сприяти розвитку мовно-комунікативних компетентностей кожної дитини, можна використовувати різноманітні форми та методи, зокрема: інтерактивні та інформаційні технології, метод проєктів, проблемно-пошуковий метод, різноманітні завдання пошуково-дослідницького характеру. Проаналізувавши власний досвід роботи та досвід учителів української мови країни, можна дійти висновку, що формування мовно-комунікативної компетентності здобувачів освіти потребує багато часу, систематичної роботи, творчого підходу з боку вчителя.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. С. 126
2. Горошкіна О. М., Нікітіна А. В. Культура мовлення вчителя-словесника. Луганськ : СПД Рєзніков В. С., 2007. 112 с.
3. Заброцький М. М., Трохименко В. М. Діагностика сформованості та розвитку комунікативної компетентності вчителя. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2000. № 1. С. 234–236.
4. Костенко Т., Довгопола К. Нова українська школа: Формування у молодших школярів навичок конструктивного спілкування. Харків: Ранок, 2021. С. 6-14.
5. Максимова О.О. Комунікативна компетентність вчителя початкової школи. Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал. Дрогобич: вид-во Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. № 5 (136). С. 59 – 63.
6. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти». URL: <https://mon.gov.ua/news/informatsiine-povidomlennia>